

УДК 338.22 : 316.43 (477)
DOI: 10.15673/ie.v14i4.2428

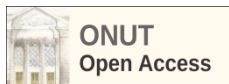
Нікішина О.В.

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
завідувачка відділу ринкових механізмів та структур
ДУ «Інститут ринку та економіко-екологічних
досліджень НАН України»
Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044
E-mail: ksenkych@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7172-3551

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО КОМПЛЕКСНОЇ ОЦІНКИ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПОНЕНТИ ЕКОЛОГІЧНО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ТА СПОЖИВАННЯ В УКРАЇНІ НА ЗАСАДАХ СТІЙКОСТІ ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ*

У статті досліджено взаємозв'язок між ключовими елементами систем національної безпеки та стійкості в контексті сталого розвитку. Наголошено, що в умовах воєнного та повоєнного періоду цільові орієнтири екологічно відповідального виробництва та споживання змінюються крізь призму завдань національної стійкості та безпеки. Розроблено методичні рекомендації до комплексної оцінки соціальної компоненти екологічно відповідально виробництва та споживання на засадах стійкості та сталого розвитку. Використовуючи авторські методичні рекомендації, проведено комплексну оцінку соціальної складової екологічно відповідально виробництва та споживання в Україні в довоєнний період, здійснено періодизацію його тенденцій. На засадах національної стійкості обґрунтовано стратегічні пріоритети повоєнного відновлення економіки. Наголошено, що в повоєнний період впроваджуватиметься перехідна модель державної політики сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу, яка потребуватиме інституційних змін.

Ключові слова: національна безпека, стійкість, соціально відповідальний бізнес, екологічно відповідальне виробництво, комплексна оцінка, сталий розвиток.

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Забезпечення в Україні стійкості функціонування економічної системи в повоєнний період, євроінтеграційні процеси обумовлюють необхідність впровадження адаптивних механізмів взаємодії держави, бізнесу та суспільства, зорієнтованих на посилення спільної відповідальності всіх учасників відтворювальних процесів, формування передумов для соціо-еколого-економічного розвитку держави й суспільства.

У воєнний і повоєнний період цілі екологічно відповідального виробництва та споживання (*далі – ЕВВС*) змінюються. Головним цільовим орієнтиром відповідальної поведінки суб'єктів господарювання за вплив їх рішень на всіх учасників ринкових процесів відтворення та стан довкілля є забезпечення *стійкості функціонування та розвитку економічних систем* на макро-, мезо та мікрорівнях, а також національної безпеки. В умовах викликів і загроз саме стійкісний та безпековий підходи формують концептуальний базис системи ЕВВС та нових методичних підходів і реко-

мендацій до її комплексної оцінки.

Стійкість функціонування – це здатність системи зберігати свої властивості й параметри в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх трансформацій. Стійкість є однією із засад воєнної безпеки. У Стратегії воєнної безпеки України зазначено, що стійкість досягається здатністю системи управління державою, сил оборони, національної економіки, інфраструктури та суспільства швидко відновлюватися та адаптуватися до змін у безпековому середовищі [1]. Економічна стійкість є складовою національної стійкості – здатності держави й суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження й характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати сталі функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій [2].

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Теоретико-методичні засади соціальної відповідальності підприємств висвітлено в працях вітчизняних науковців О.Ю. Березіна, О.В. Боднарук, М.І. Вержбицького, О.В. Ворона, Х.Р. Гальчак, Є. Градобоевої,

*Публікацію підготовлено в межах НДР «Імперативи соціально відповідального бізнесу на засадах екологізації економіки» за рахунок коштів бюджетної програми «Підтримка розвитку пріоритетних напрямів наукових досліджень» (КПКВК 6541230)

А.М. Колот [3], Т.П. Лепіхіної, А.В. Мостепанюк, Д.Г. Перекрестова, О.В. Попадюк [4], В.В. Смачило [5], В. Стратійчук [6], М.Фурса та ін. Водночас переважна більшість методик оцінки екологічно відповідального бізнесу орієнтована на підприємства (мікрорівень), тоді як недостатньо розробленим залишається питання методичного забезпечення комплексної оцінки ЕВВС на макро- та мезорівнях економічних систем, тобто держави та її регіонів. Актуальність цього напрямку дослідження посилюється необхідністю оцінювання результативності державної політики сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу, її впливу (позитивного, негативного, нейтрального) на стан навколишнього природного середовища (далі – НПС), суспільство, соціально-економічні процеси в країні.

Соціальна компонента займає важливе місце в структурі ЕВВС, впливаючи на умови розвитку його економічних і екологічних складових. Соціальна компонента формує внутрішню відповідальність суб'єктів господарювання і пов'язана з розвитком трудових ресурсів, безпекою праці, стабільністю заробітної плати тощо. На мікрорівні для оцінки соціальної компоненти ЕВВС використовуються різні методи та показники [4, 6], зокрема: (1) метод потрійного підсумку; (2) соціальний індекс; (4) трудові практики. На макрорівні для оцінки соціальної компоненти ЕВВС у координатах сталого розвитку можна використати національні індикатори для оцінки результативності впровадження ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання» [7, с. 62-63], а також «зелені» показники екологічних аспектів якості життя за мето-

диною ОЕСР [8]. Водночас проведення різнобічної оцінки сучасних тенденцій зайнятості і рівня оплати праці визначає доцільність доповнення існуючого методичного забезпечення новими секторальними індикаторами.

Формулювання цілей дослідження. Мета статті – розробка методичного підходу та рекомендацій до комплексної оцінки соціальної компоненти екологічно відповідального виробництва й споживання на засадах стійкості й сталого розвитку, здійснення на їх основі кількісно-якісної оцінки стану й динаміки зайнятості, доходів і витрат населення України в довоєнний період.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Стійкість є однією із засад стратегії національної безпеки [9]. Формальні інститути визначають національну безпеку як захищеність національних інтересів України від реальних і потенційних загроз. При цьому фундаментальними національними інтересами України, окрім державного суверенітету й територіальної цілісності, є сталий розвиток економіки, суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення. Відповідно, стимулювання розвитку ЕВВС на засадах стійкості, з одного боку, сприятиме сталому розвитку суспільства, з іншого, забезпеченню стійкості функціонування економічних систем на макро-, мезо- та мікрорівнях, захищеності національних інтересів України в умовах викликів і загроз. Взаємозв'язок між ключовими елементами систем національної безпеки та національної стійкості в контексті екологізації та сталого розвитку відображено на рис. 1.

Рис. 1. Взаємозв'язок між національною безпекою та економіко-екологічною стійкістю систем у контексті сталого розвитку*

*розроблено автором з використанням джерел [1, 2, 9]

Економічна стійкість є складовою національної стійкості й передбачає забезпечення стійкості функціонування й розвитку економічних систем на мікро-, мезо та макрорівні. Екологічна стійкість досягається заходами адаптивно-превентивного управління природними ресурсами для відновлення екосистем. Сталий розвиток суспільства й держави передбачає досягнення економічної, екологічної та соціальної стійкості (див. рис. 1). Для цього пропонується впроваджувати адаптивні механізми й заходи стимулювання розвитку ЕВВС, що базуються на системі принципів соціальної відповідальності (див. рис. 1), циркулярної економіки та Європейського Зеленого Курсу. Економіко-екологічна й соціальна стійкість

впливають на всі компоненти національної безпеки (економічну, екологічну та воєнну безпеку), посилюючи її здатність протидіяти реальним і потенційним загрозам і викликам.

У контексті розвитку екологічної відповідальності суб'єктів на засадах стійкості та сталого розвитку держави й суспільства особливої актуальності та значимості набуває завдання вдосконалення методичного забезпечення комплексної оцінки ЕВВС в умовах повоєнного відновлення економіки України. Методологічний підхід, що пропонується автором, поєднує концептуальний і методичний базис, складові яких наведено на рис. 2.

Концептуальний базис: концепції сталого розвитку, «зеленого» зростання, циркулярної економіки, економіко-екологічної та соціальної стійкості	
Мета методичних положень: комплексна оцінка екологічно відповідального виробництва та споживання секторами економіки крізь призму Цілей і завдань Сталого Розвитку України, Європейського Зеленого Курсу, як аналітичне підґрунтя для впровадження державної політики, адаптивних механізмів стимулювання розвитку екологічно відповідального бізнесу в умовах повоєнного відновлення країни	
Завдання методичних положень:	
1. Систематизація інформаційних потоків за напрямками комплексної оцінки та секторами економіки. 2. Оцінка стану й динаміки економіко-екологічних індикаторів у розрізі ЦСР та «зелених» завдань 3. Визначення за результатами комплексної оцінки негативних тенденцій і «вузьких» місць у процесі розвитку екологічно відповідального бізнесу у секторах національної економіки. 4. Обґрунтування напрямів та механізмів сприяння розвитку ЕВВС з урахуванням європейських практик	
Принципи комплексної оцінки екологічно відповідального виробництва та споживання:	
1. Системність і комплексність	4. Дієвість
2. Адаптивність і динамічність	5. Цілеспрямованість
3. Об'єктивність і точність	6. Науковість
Методичні рекомендації до комплексної оцінки ЕВВС. Головні етапи оцінки:	
I. Комплексна оцінка соціально відповідального виробництва та споживання за допомогою індикаторів сталого розвитку та «зеленого» зростання, нових економіко-екологічних показників:	
Напрями оцінки	Групи оціночних індикаторів
1. Достатнє інвестиційно-інноваційне забезпечення екологічно відповідального бізнесу	1.1. Частка екологічних інвестицій у ВВП та видатки бюджету 1.2. Динаміка та структура капітальних і поточних інвестицій на охорону НПС 1.3. Динаміка та структура сукупних витрат на охорону НПС у секторальному вимірі 1.4. Розвиток інноваційної діяльності промислового сектору економіки 1.5. Державні видатки на наукові дослідження та інновації за напрямом сталого розвитку
2. Соціально відповідальне споживання ресурсів секторами економіки	2.1. Динаміка споживання водних ресурсів та водна продуктивність ВВП 2.3. Динаміка скидів забруднених стічних вод у водні об'єкти 2.4. Динаміка споживання енергетичних ресурсів та енергетична продуктивність ВВП 2.4. Стале використання земельних ресурсів 2.5. Розвиток органічного виробництва
3. Сфера поводження з відходами на засадах циркулярної економіки	3.1. Динаміка обсягів утворених відходів і відходопродуктивність ВВП 3.2. Загальний стан сфери поводження з відходами 3.3. Секторальний та інвестиційний вимір сфери поводження з відходами
4. Екологічна ємність економіки	4.1. Динаміка вуглецевої продуктивності ВВП 4.2. Секторальний вимір вуглецевої місткості економіки 4.3. Інвестиційний вимір вуглецевої місткості економіки
5. Зайнятість, доходи і витрати населення (соціальна компонента)	5.1. Динаміка зайнятості та заробітної плати в секторальному вимірі 5.2. Динаміка доходів і витрат населення 5.3. Екологічні аспекти якості життя населення
II. Оцінка відхилень фактичних значень індикаторів від цільових орієнтирів сталого розвитку, рівнів індикаторів країн ЄС, встановлення тенденцій сталого розвитку.	
III. Визначення причин відхилень, проблемних аспектів функціонування ЕВВС у секторах економіки.	
IV. Експертна і комплексна оцінка стану соціально відповідального виробництва й споживання	
Державна політика сприяння розвитку ЕВВС в Україні	
Адаптивні механізми стимулювання розвитку ЕВВС у повоєнний період	

Рис. 2. Структурна схема методологічного підходу до комплексної оцінки екологічно відповідального виробництва та споживання на засадах стійкості та сталого розвитку*

*авторська розробка

Головною метою методичних рекомендацій є комплексна оцінка екологічно відповідального виробництва та споживання секторами економіки крізь призму Цілей і завдань Сталого Розвитку України, Європейського Зеленого Курсу, як аналітичне підґрунтя для впровадження державної політики, адаптивних механізмів стимулювання розвитку екологічно відповідального бізнесу в державі.

Ядром методичного базису є оціночна складова методичних рекомендацій, яка передбачає підбір та конструювання множини індикаторів сталого розвитку, «зелених» показників та нових економіко-екологічних індикаторів, що характеризують стан і тенденції ЄВВС у секторах національної економіки. Групування індикаторів здійснювалося за 5-ти напрямками оцінки, що найбільш повно характеризують «зелений» і соціально-екологічний тренди структурних змін в економіці повоєнного періоду (див. рис. 2).

Для різнобічної комплексної оцінки ЄВВС на

засадах сталого розвитку та стійкості методичними рекомендаціями передбачено оцінку зайнятості, доходів і витрат населення, яка формує соціальну компоненту системи ЄВВС. В її структурі 65 % припадає на авторські індикатори, решта – на показники сталого розвитку, що характеризують, зокрема, реалізацію завдань ЦСР 8 «Гідна праця», та «зелені» індикатори за напрямом екологічних аспектів якості життя населення. Авторський внесок в оціночну систему визначається показниками динаміки зайнятості та заробітної плати в секторальному вимірі, структурних змін сукупних ресурсів і витрат, грошових доходів домогосподарств.

Використовуючи запропоноване методичне забезпечення (див. рис. 2), проведемо комплексне оцінювання стану соціальної компоненти ЄВВС в Україні на макрорівні. Динаміка показників зайнятості у секторах національної економіки наведена в табл.1.

Таблиця 1

Динаміка кількості зайнятих у секторах економіки України, тис. осіб*

СЕКТОРИ	2015 р.		2018 р.	2019р.	2020р.	2021 р.		2021 у % до 2015
	тис.	%				тис.	%	
1.Сільське, лісове та рибне господарство	2870,6	17,5	2937,6	3010,4	2721,2	2692,7	17,2	93,8
2.Промисловість	2573,9	15,7	2426,0	2461,5	2358,6	2313,2	14,8	89,9
3.Будівництво	642,1	3,9	665,3	699,0	664,4	690,8	4,4	107,6
4.Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3510,7	21,4	3654,7	3801,3	3648,7	3604,7	23,1	102,7
5.Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	998,0	6,1	995,1	999,0	975,2	961,0	6,2	96,3
6.Тимчасове розміщення й організація харчування	277,3	1,7	283,0	304,0	285,4	285,2	1,8	102,8
7.Інформація та телекомунікації	272,9	1,7	280,3	289,2	283,7	289,0	1,9	105,9
8.Фінансова та страхова діяльність	243,6	1,5	214,0	211,6	212,5	210,6	1,3	86,5
9.Операції з нерухомим майном	268,3	1,6	259,4	259,7	251,2	248,2	1,6	92,5
10.Професійна, наукова та технічна діяльність	422,9	2,6	437,9	421,6	418,2	422,2	2,7	99,8
11.Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	298,6	1,8	304,3	317,9	304,6	317,9	2,0	106,5
12.Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	974,5	5,9	939,3	870,5 ²	901,9 ²	873,9	5,6	89,7
13.Освіта	1496,5	9,1	1416,5	1388,7	1394,9	1244,0	8,0	83,1
14.Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1040,7	6,3	995,4	974,2	935,4	913,4	5,9	87,8
15.Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	207,9	1,3	196,9	197,6	196,0	178,7	1,1	86,0
16.Інші види економічної діяльності	344,7	2,1	355,2	372,1	363,4	364,5	2,3	105,7
Усього:	16443	100	16361	16578	15915	15610	100	94,9

*Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [10, 11]

У 2021 р. в секторах національної економіки було зайнято 15,61 млн. осіб, що на 5,1 % нижче показника 2015 р. Найбільша кількість зайнятих в торговельній сфері – 23,1 % від загальної кількості, аграрному секторі – 17,2 %, промисловості – 14,8 %, сфері освіти й транспорту (8 % і 6,2 % відповідно). За 2015-2021 р. незначний зростаючий тренд кількості зайнятих спостерігався у будівництві (на 7,6 %), у сфері адміністративного обслуговування (на 6,5 %), інфокомунікацій (5,9 %), торгівлі (2,7 %) та організації харчування (2,8 %). Іншим секторам притаманна тенденція скорочення зайнятих (див. табл. 1), при цьому найбільші її темпи характерні для сфери освіти (на 16,9 %), охорони здоров'я (на 12,2 %) та мистецтва й спорту (на 14 %). За досліджуваний період істотних структурних змін зайнятих у секторальному вимірі не відбулося. Найбільш істотною структурною зміною стало скорочення питомої ваги освіти на 1,1 в.п. та зростання частки торговельного сектору

(на 1,7 в.п.) в загальній кількості зайнятих працівників.

Середньооблікова кількість штатних працівників у всіх секторах національної економіки склала в 2021 р. 7,1 млн. грн., скоротившись порівняно з 2015 р. на 12 % (таблиця 2). За 2015-2021 рр. індикатор має знижувальний тренд, при цьому темп зменшення кількості штатних працівників (12 %) є вищим аналогічного показника для кількості зайнятих в економіці (5,1 % - див. табл. 1). За досліджуваний період тенденція до зростання штатних працівників притаманна секторам будівництва та торгівлі (на 20,2 % і 17,1 % відповідно). Інші сектори економіки мали тенденцію до зниження, при цьому найбільші її темпи спостерігалися в секторах мистецтва й спорту (на 25,6 %), освіти (на 19,3 %), телекомунікацій (на 22,5 %). У секторальній структурі за кількістю штатних працівників перше місце посідає промисловість із часткою 24,9 %, друге – освіта (16,3 %), третє – охорона здоров'я із часткою 11,3 % (рис. 2).

Таблиця 2

Динаміка середньооблікової кількості штатних працівників у секторах економіки України, тис. осіб*

Сектори економіки	2015 р.		2018р.	2019р.	2020р.	2021 р.		2021 р. у % до 2015 р.
	тис.	%				тис.	%	
1. Сільське, лісове та рибне господарство	479	5,9	453	440	410	399	5,6	83,3
2. Промисловість	2040	25,3	1851	1867	1797,0	1765	24,9	86,5
3. Будівництво	182	2,3	179	194	196	219	3,1	120,2
4. Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	687	8,5	761	765	791	805	11,3	117,1
5. Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	661	8,2	648	635,0	626	612	8,6	92,5
6. Тимчасове розміщування й організація харчування	71	0,9	70,0	76,0	68,0	65	0,9	91,8
7. Інформація та телекомунікації	134	1,7	118	112	106	104	1,5	77,5
8. Фінансова та страхова діяльність	191	2,4	168,0	167,0	172,0	170	2,4	89,1
9. Операції з нерухомим майном	92	1,1	86	75	74	73	1,0	79,1
10. Професійна, наукова та технічна діяльність	240	3,0	240	198	203	205	2,9	85,3
11. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	192	2,4	176	179	167	182	2,6	94,7
12. Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	484	6,0	455	390	424	398	5,6	82,2
13. Освіта	1434	17,8	1365	1315	1319	1157	16,3	80,7
14. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	984	12,2	924	872	832	799	11,3	81,2
15. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	161	2,0	142	134	137,0	120	1,7	74,4
16. Інші види економічної діяльності	33	0,4	26	24	23	25	0,4	75,8
Усього:	8065	100	7662	7443	7345	7096	100	88,0

*Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [10, 11]

Слід зазначити, що секторальна структура штатних працівників відрізняється від секторальної структури зайнятих передусім вищою часткою промисловості (24,9 %) та освіти (16,3 %) та нижчими частками сільського господарства (5,6 %), оптової й роздрібно торгівлі (11,3 %). За досліджуваний період найбільш вагомою структурною зміною стало скорочення питомої ваги освіти на 1,5 в.п. та зростання частки торговельного сектору (на 2,8 в.п.) в загальній кількості штатних працівників.

Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників національної економіки склав у 2021 р. 14014 грн., що на 20,9 % вище показника 2020 р. (таблиця 3). У секторальному вимірі найвищий рівень заробітної плати працівників спостерігався в сферах інформації й телекомунікацій (на 82,2 % вище середнього рівня по економіці), фінансової та страхової діяльності (на 71,1 %), професійної та науково-технічної діяльності (на 38,2 %).

Таблиця 3

Динаміка середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників у секторах економіки України, грн.*

СЕКТОРИ	2015р.		2018 р.	2019р.	2020р.	2021р.		2021 р. у % до 2021 р.
	грн.	% до СР**				грн.	% до СР**	
1.Сільське, лісове та рибне господарство	3309	78,9	7557	8856	9757	12287	87,7	125,9
2.Промисловість	4789	114,2	9633	11788	12759	14902	106,3	116,8
3.Будівництво	3551	84,6	7845	9356	9832	11289	80,6	114,8
4.Оптова та роздрібно торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4692	111,8	9404	10795	11286	13488	96,2	119,5
5.Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	4653	110,9	9860	11704	11951	13837	98,7	115,8
6.Тимчасове розміщування й організація харчування	2786	66,4	5875	6730	6026	8543	61,0	141,8
7.Інформація та телекомунікації	7111	169,5	14276	17543	19888	25530	182,2	128,4
8.Фінансова та страхова діяльність	8603	205,1	16161	19132	20379	23975	171,1	117,6
9.Операції з нерухомим майном	3659	87,2	7329	8626	8981	11142	79,5	124,1
10.Професійна, наукова та технічна діяльність	6736	160,6	12144	14550	16613	19369	138,2	116,6
11.Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	3114	74,2	7228	8700	9878	11186	79,8	113,2
12.Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	4381	104,4	12698	14785	16443	19048	135,9	115,8
13.Освіта	3132	74,7	7041	8135	9271	11817	82,9	127,5
14. Охорона здоров'я	2829	67,4	5853	7020	8848	11616	89,3	131,3
15. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	4134	98,5	7612	8659	9624	12508	89,3	130,0
16.Інші види економічної діяльності	3634	86,6	8132	9096	11998	13279	94,8	110,7
Усього:	4195	100	8865	10497	11591	14014	100	120,9

*Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [10, 11];

**СР – середній рівень заробітної плати по економіці

У промисловості середньомісячна заробітна плата перевищувала середній показник по економіці на 6,3 %, у сільському господарстві вона була меншою на 12,3 %. У 2021 р. найнижчий рівень номінальної заробітної плати був притаманний секторам організації харчування (на 39 % нижче середнього показника по економіці), адміністративного й допоміжного обслуговування (на 20,2 %), нерухомого майна (на 20,5 %), освіти (на 17,1 %) та охорони здо-

ров'я й мистецтва (на 10,7 %). Незважаючи на відносно низький рівень заробітної плати, саме ці сектори економіки мали найбільші темпи її приросту (див. табл. 3).

У 2020 р. продуктивність праці одного зайнятого в економіці України склала 157,7 тис. грн., збільшившись порівняно з 2015 р. на 11,4 % за рахунок зростання ВВП у постійних цінах 2016 р. (на 7,8 %) на фоні скорочення кількості зайнятих (табл.4).

У звітному році індекс продуктивності праці склав 111,4 %, досягнувши цільових значень індикатора 2020 і 2030 рр. (104 % і 105,8 % відповідно [7, с. 64]),

однак така тенденція була досягнута, зокрема, за рахунок негативного чинника – скорочення кількості зайнятих в економіці.

Таблиця 4

**Продуктивність праці (за ВДВ у порівняльних цінах 2016 р.) зайнятих
у секторах економіки України, тис. грн./особу***

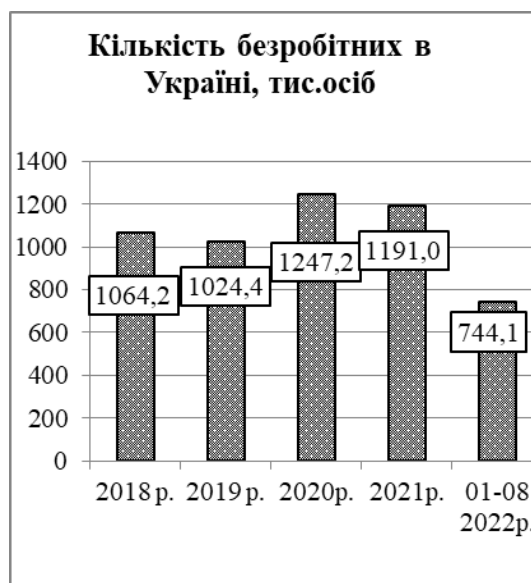
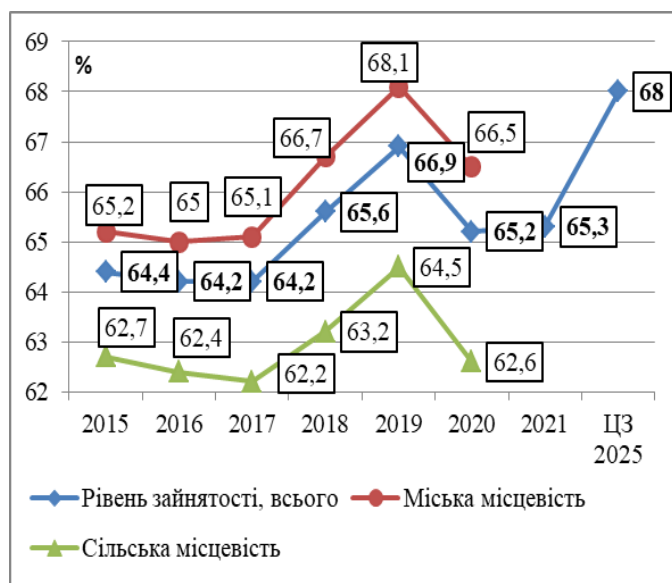
СЕКТОРИ	Роки						2020 р. у % до 2015 р.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1. Сільське господарство	91,63	97,58	95,31	100,40	98,96	97,76	106,7
2. Промисловість	192,91	202,59	206,14	211,61	207,74	207,00	107,3
3. Будівництво	64,23	73,63	92,53	97,17	114,57	126,53	197,0
4. Оптова та роздрібна торгівля	86,88	90,46	92,39	93,34	92,91	101,70	117,1
5. Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	152,29	157,19	164,42	165,84	171,60	147,59	96,9
6. Тимчасове розміщування й організація харчування	53,12	56,20	58,67	61,39	62,68	53,65	101,0
7. Інформація та телекомунікації	307,17	324,38	352,96	367,23	380,26	398,61	129,8
8. Фінансова та страхова діяльність	296,52	290,09	368,18	403,63	430,72	438,20	147,8
9. Операції з нерухомим майном	532,26	571,37	589,78	623,76	665,93	698,78	131,3
10. Професійна, наукова та технічна діяльність	154,22	159,92	174,07	175,10	188,31	166,14	107,7
11. Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	91,17	97,22	99,94	102,09	104,28	95,50	104,7
12. Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	125,14	126,47	118,64	122,86	144,23	141,15	112,8
13. Освіта	62,26	61,74	63,22	63,47	65,63	62,30	100,1
14. Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	58,36	57,12	57,98	56,63	60,53	64,60	110,7
15. Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	66,27	67,23	68,33	70,70	73,65	67,16	101,3
16. Надання інших видів послуг	47,93	49,31	52,30	53,91	58,55	48,12	100,4
Усього:	141,61	146,55	151,13	154,44	157,29	157,70	111,4

*Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України [11, 12];

ВДВ – валова додана вартість.

Найвищі рівні продуктивності праці в 2020 р. спостерігалися в секторах інформації й телекомунікацій, фінансової та страхової діяльності, операцій з нерухомим майном (див. табл. 4); ці сектори мали найвищі темпи приросту індикатора (від 30 % до 48 %). У промисловості продуктивність праці досягла 207 тис. грн. / особу, сільському господарстві – 97,76 тис. грн. / особу, будівництві – 126,53 тис. грн. / особу. Найнижчі рівні індикатора притаманні секторам організації харчування, освіти, охорони здоров'я, мистецтва й спорту (близько 34-40 % від державного показника), що обумовлено, зокрема, відносно невеликим розміром секторальної ВДВ та її знижувальним трендом за 2015-2020 рр. [11].

У воєнний період рівень заробітних плат у більшості секторах економіки скорочується. Станом на 1 червня 2022 р. в середньому по Україні на одне вільне робоче місце претендувало 12 безробітних (на 1 червня 2001р. – 5 осіб, 2000 р. – 9 осіб) [13]. У 2021 р. рівень зайнятості населення віком 20-64 роки, який є одним із індикаторів виконання завдання 8.3. ЦСР 8 «Гідна праця та економічне зростання», склав 65,3 %, так і не досягнувши цільового значення показника 2025 р. (68 %). Динаміка індикатора, дезагровано за типом місцевості проживання, свідчить про більш високий його рівень у міській місцевості (на 1,1-1,3 % вище середнього значення) та більш низький рівень у сільській місцевості (рис. 3).

Рис. 3. Рівень зайнятості населення віком 20-64 роки (%) та кількість безробітних в Україні (тис. осіб)*

*укладено за даними Державної служби статистики України та Державної служби зайнятості України [30, 35, 70];

**ЦЗ 2025 – Цільове значення індикатора 2025 р. [7, с.64].

Одним із індикаторів, що визначає результативність впровадження завдання 8.5 «Сприяти забезпеченню надійних та безпечних умов праці для всіх працюючих» ЦСР 8 в Україні, є частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, у

загальнообліковій кількості штатних працівників. Цільове значення показника на 2025 р. складає 17% [7, с. 63]. Динаміка індикатора в секторальному вимірі наведена в таблиці 5.

Таблиця 5

Динаміка частки працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, у загальнообліковій кількості штатних працівників України, %*

СЕКТОРИ	2015р.	2017р.	2019р.	Відхилення 2019 р. від ЦЗ 2025 (17%)	Динаміка змін (3-1)
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Усі сектори економіки, в т.ч.:	28,9	28,4	29,6	+12,6	+0,7
1. Сільське господарство та надання пов'язаних з ним послуг	11,2	12,6	14,5	-2,5	+3,3
2. Промисловість, всього	35,3	34,1	34,0	+17	-1,3
3. Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	68,7	67,9	66,5	+49,5	-2,2
3.1. З них добування кам'яного та бурого вугілля	82	81,2	78,6	+61,6	-3,4
4. Переробна промисловість, усього	29,2	27,8	28,5	+11,5	-0,7
4.1. Виробництво харчових продуктів	17,3	19,5	20,5	+3,5	+3,2
4.2. Виготовлення виробів з деревини	22,5	23,7	25,6	+8,6	+3,1
4.3. Виробництво коксу та продуктів нафтопереробки	58,5	61,3	59,5	+42,5	+1
4.4. Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	37,2	33,4	37,3	+20,3	+0,1
4.5. Металургійне виробництво	57,7	56,3	55,4	+38,4	-2,3
4.6. Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	14,7	14,4	13,2	-3,8	-1,5
4.7. Текстильне виробництво	9,5	11,1	12,1	-4,9	+2,6
4.8. Виробництво електричного устаткування	23,7	21	19,4	+2,4	-4,3
4.9. Виробництво автотранспортних засобів	21,5	19,4	19,4	+2,4	-2,1
4.10. Виробництво меблів	30,3	29,1	33,9	+16,9	+3,6
5. Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	35,2	34,9	34,0	+17	-1,2

Продовження табл. 5

СЕКТОРИ	2015р.	2017р.	2019р.	Відхилення 2019 р. від ЦЗ 2025 (17%)	Динаміка змін (3-1)
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
6.Водопостачання	35,3	35,4	36,5	+19,5	+1,2
7.Будівництво	20,8	20,5	22,5	+5,5	+1,7
8.Транспорт, складське господарство	23,1	23,5	27,0	+10	+3,9
9.Телекомунікації (електрозв'язок)	11,4	10,7	11,1	-5,9	-0,3

*Розраховано за даними Державної служби статистики України [11, 14]; статистичні дані збираються один раз на два роки;

**ЦЗ – Цільове значення індикатора 2025 р. (17 %) [7, с.64].

У 2019 р. частка штатних працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, в цілому по економіці України склала **29,6 %**, що на 12,6 % вище цільового значення показника 2025 р. Найвищий рівень індикатора притаманний добувній промисловості (66,5 %), зокрема, підсектору добування кам'яного й бурого вугілля (78,6 %), що більш ніж в чотири рази перевищує цільове значення показника 2025 р. Такий рівень є найвищим серед секторів національної економіки, водночас за 2015-2019 р. характерним є незначний знижувальний тренд індикатора – на 2,2 і 3,4 в.п. відповідно (див. табл. 5).

Друге й третє місця в економіці посідають підсектори виробництва коксу й продуктів нафтопереробки та металургійне виробництво із часткою 59,5 % і 55,4 % відповідно, перевищуючи на 43 % і 38 % цільовий орієнтир 2025 р. В цілому у промисловості України частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, в звітному році склала 34 %, на 17 % перевищивши цільовий показник 2025 р. Слід відзначити досить високе значення індикатора в секторах енерго- та водопостачання (34 % і 36,5 % відповідно). В перелічених секторах

економіки доцільним є впровадження інноваційних технологій охорони праці, сучасних систем управління безпекою та гігієною праці.

У звітному році чотири сектори національної економіки не тільки досягли, а й покращили цільове значення індикатора 2025 р.: (1) сільське господарство (14,5 %); (2) виробництво комп'ютерів (13,2 %); (3) текстильне виробництво (12,1 %); (4) телекомунікації (11,1 %). За досліджуваний період істотних зрушень у динаміці змін індикатора не відбулося, за винятком його зростання в сільському господарстві (на 3,3 %), виробництві меблів (на 3,6 %), транспорті й складському господарстві (на 3,9 %) та скорочення у виробництві електричного устаткування (див. табл. 5).

Структурні зміни на ринку праці, передусім у рівнях доходів та зайнятості, впливають на структуру сукупних витрат домогосподарств (таблиця 6). У 2021 р. питома вага споживчих сукупних витрат склала 91,3 %, зменшившись порівняно з 2015 р. на 1,6 %, передусім за рахунок продовольчих товарів (на 6,3 %).

Таблиця 6

Структура сукупних витрат домогосподарств України, %*

Складові витрат	Роки							Динаміка змін (7-1)
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
<i>A</i>	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>
1. Споживчі сукупні витрати, всього	92,9	93,2	92,9	92,0	91,3	91,4	91,3	-1,6
1.1. Продовольчі товари (включаючи алкогольні напої, тютюнові вироби)	56,4	52,7	51,0	51,1	51,7	52,7	50,1	-6,3
1.2. Непродовольчі товари та послуги	36,5	40,5	41,9	40,9	39,6	38,7	41,2	+4,7
1.2.1. Одяг і взуття	5,7	5,6	5,5	5,4	5,5	4,8	4,8	-0,9
1.2.2. Оплата житла, комунальних продуктів і послуг	10,2	14,7	15,4	13,9	13,0	12,9	13,8	+3,6
1.2.3. Охорона здоров'я	3,7	4,2	3,8	4,0	4,1	4,3	4,7	+1,0
1.2.4. Транспорт	3,7	3,6	3,7	3,7	4,8	4,0	4,5	+0,8
1.2.5. Освіта	1,1	1,0	1,1	1,0	1,1	0,9	1,0	-0,1
1.2.6.Ресторани та готелі	2,0	2,2	2,3	2,4	2,6	1,6	1,8	-0,2
3. Неспоживчі сукупні витрати	7,1	6,8	7,1	8,0	8,7	8,6	8,7	+1,6
<i>Довідково: усього сукупних витрат, грн.</i>	<i>4952</i>	<i>5720</i>	<i>7139</i>	<i>8309</i>	<i>9670</i>	<i>9524</i>	<i>11243</i>	<i>+6291</i>

*Укладено за даними Державної служби статистики України [11, 15]

У структурі споживчих сукупних витрат домогосподарств у звітному році 50,1 % припадало на продовольчі товари, 41,2 % – на непродовольчі, частка яких за 2015-2021 рр. зросла на 4,7 % (див. табл. 6). Таке зростання викликано, насамперед, збільшенням частки витрат на оплату житла, комунальних продуктів і послуг на 3,6 % (до 13,8 % в 2021 р.), витрат на охорону здоров'я і транспорт (на 1 % і 0,8 % відповідно). За досліджуваний період питома вага витрат домогосподарств на освіту та ресторани зменшилася на 0,1 % і 0,2 % відповідно.

Частка витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств є одним із індикаторів впровадження завдання 1.3 ЦСР 1 «Подолання бідності» в

Україні [7, с.14]. У 2021 р. цей індикатор склав 50,1 %, не досягнувши цільового значення 2025 р. (40 %). У воєнний і повоєнний період слід очікувати зростання часток витрат на харчування й споживчих витрат домогосподарств. На фоні зростання продовольчих витрат характерним є незбалансованість харчування населення України за основними товарними групами (таблиця 7). Так, у 2021 р. споживання м'яса та м'ясопродуктів досягало 66,3 % від раціональної норми, молока та молочних продуктів – 53 %, плодово-ягідної продукції – 65,6 %, риби та рибпродуктів – 66 %. Тільки споживання картоплі, олії та овочів перевищувало раціональні норми (на 6,8 %, 4,6% та 3 % відповідно).

Таблиця 7

Споживання основних продуктів харчування населенням України, кг/особу*

Продукти харчування	Роки							ЦЗ 2025**	Раціональні норми	2021 р. у % до:	
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021			ЦЗ 2025	Рац. норм
1. М'ясо і м'ясопродукти	50,9	51,4	51,7	52,8	53,6	53,8	53,0	71	80	74,6	66,3
2. Молоко і молочні продукти	209,9	209,5	200	197,7	200,5	201,9	201,5	320	380	63,0	53,0
3. Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	50,9	49,7	52,8	57,8	58,7	56,5	59,0	78	90	75,6	65,6

*Розраховано за даними Державної служби статистики України [10, 11, 16];

**ЦЗ – цільове значення індикаторів 2025 р. [7, с.21].

Індикатори, що характеризують забезпечення доступності збалансованого харчування на рівні науково обґрунтованих норм для всіх верств населення (перше завдання ЦСР 2), в Україні значно нижчі цільових орієнтирів 2025 р. (див. табл. 7). У воєнний і повоєнний період очікується скорочення рівня споживання основних продуктів харчування населенням внаслідок зниження економічної доступності продовольства. Проведений аналіз свідчить, що в довоєнний період головні завдання ЦСР 1 «Подолання бідності» та ЦСР 2 «Подолання голоду, розвиток сільського господарства» в Україні не були досягнуті. Такий стан негативно впливає як на сталий розвиток суспільства й держави, так і впровадження принципів «зеленої» аграрної політики, як складової Європейського Зеленого Курсу, що є підґрунтям для забезпе-

чення екологічної безпеки та ефективного управління відходами в умовах повоєнного відновлення національної економіки [17].

Вагомим чинником впливу на здоров'я населення та екосистем є рівень забруднення повітря. Незважаючи на скорочення обсягів промислового виробництва, в Україні забруднення атмосферного повітря залишається досить високим, особливо у містах. У 2020 р. обсяг викидів найбільш небезпечних забруднюючих речовин в атмосферу склав 3551,3 тис. тонн, що на 8,5 % менше рівня 2015 р. (таблиця 8). У структурі шкідливих забруднюючих речовин у 2020 р. 58,2 % припадає на оксид вуглецю і 17,6 % на діоксид сірки. За період 2015-2020 рр. найбільше скоротилися обсяги викидів діоксиду сірки (на 27,2 %) та суспензованих твердих частинок (на 26,7 %).

Таблиця 8

Динаміка загальних і питомих обсягів викидів найбільш небезпечних забруднюючих речовин в Україні, тис. т*

Види речовин	Роки						2020р. у % до 2015р.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
1. Загальний обсяг викидів, тис. т	3882,1	3981,9	3426,4	3626,0	3625,2	3551,3	91,5
1.1. Діоксиду сірки	854	1093	743,1	716,7	695,8	621,9	72,8
1.2. Діоксиду азоту	453	392,8	369,3	385,7	383,9	371,2	81,9
1.3. Оксиду вуглецю	1971,9	1874	1773,5	1974,9	2003,6	2065,7	104,8
1.4. Суспензованих твердих частинок	377,4	417,9	342,3	342,2	336,8	276,6	73,3
1.5. Неметанових летких органічних сполук	225,8	204,2	198,2	206,5	205,1	215,9	95,6

Продовження табл. 8

Види речовин	Роки						2020р. у % до 2015р.
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
2. Обсяг викидів на 1 особу, кг	90,8	93,5	80,8	85,7	86,3	85,1	93,7
2.1. Діоксиду сірки	20,0	25,7	17,5	16,9	16,6	14,9	74,5
2.2. Діоксиду азоту	10,6	9,2	8,7	9,1	9,1	8,9	84,0
2.3. Оксиду вуглецю	46,1	44	41,8	46,7	47,7	49,5	107,4
2.4. Суспензованих твердих частинок	8,8	9,8	8,1	8,1	8	6,6	75,0
2.5. Неметанових летких органічних сполук	5,3	4,8	4,7	4,9	4,9	5,2	98,1

*Розраховано за даними Державної служби статистики України [11, 18]

У розрахунку на одну особу обсяг викидів забруднюючих речовин у звітному році склав 85,1 кг., зменшившись порівняно з 2015 р. на 6,3 % (див. табл. 8). Незважаючи на 6 %-ве скорочення, суттєвими в Україні залишаються обсяги викидів діоксиду сірки на 1 особу – вона входить до п'ятірки країн ОЕСР з найбільшими обсягами викидів. Ці викиди викликають випадання кислотних дощів і погіршення здоров'я населення [8, с.36].

За методикою ОЕСР, стан здоров'я людини оцінюється двома індикаторами: середньою очікуваною тривалістю життя при народженні (розраховується Державною службою статистики) та очікуваною тривалістю здорового життя (розраховується Міжнародною організацією охорони здоров'я) [8]. В Україні середня очікувана тривалість життя при на-

родженні в 2021 р. склала 69,77 років, зменшившись порівняно з 2015 р. на 1,61 роки – 2,3 %. При цьому у жінок величина показника (74,36 років у 2021 р.) на 14 % вища порівняно з чоловіками (65,16 років) [18].

Експертна оцінка стану ЕВВС в системі національної економіки (макрорівень) є завершальним етапом розроблених методичних рекомендацій (див. рис. 2). Вона базується на результатах аналізу кількісних індикаторів ЕВВС. Для здійснення експертної оцінки рівня розвитку соціально відповідального виробництва та споживання в Україні використовуємо 5-компонентну шкалу, що ідентифікує п'ять типів бальних оцінок: (1) *низький* – 0-2 бали; (2) *нижчий за середній* – 2,1 – 4 бали; (3) *середній* – 4,1-6 бали; (4) *вищий за середній* – 6,1-8 балів; (5) *високий* – 8,1-10 балів (рис. 4).

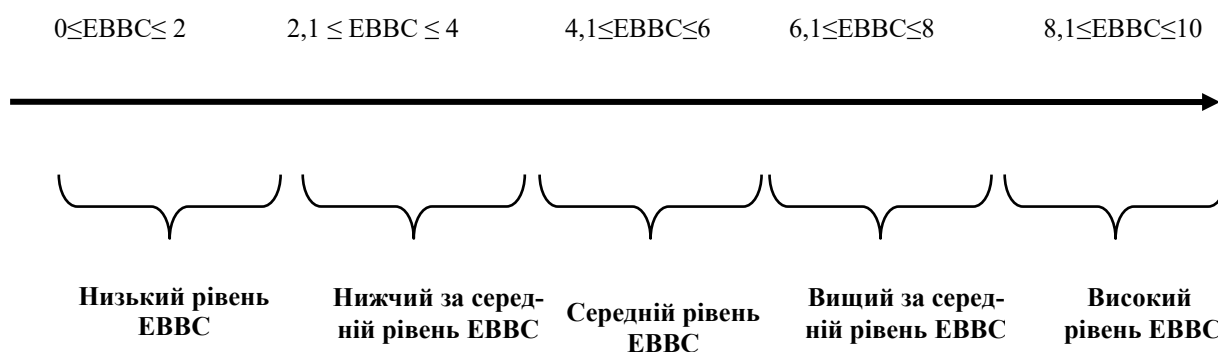

Рис. 4. Шкала ідентифікації рівня екологічно відповідального виробництва й споживання в державі*
*розроблено на основі [4, 6]

На рис. 4 відображено загальні бальні оцінки для ідентифікації рівня екологічно відповідального виробництва й споживання в економічних системах макро- та мезорівня як в цілому, так і за окремими напрямками. Державна (або регіональна) економіка може вважатися екологічно відповідальною, якщо інтегральний показник ЕВВС, що включає часткові індикатори за п'яти напрямками комплексної оцінки з урахуванням їх значимості, складає *не менше 4*, тобто має середній або вищий середнього рівень (див. рис. 4). Результати комплексної оцінки стану ЕВВС формують достатнє аналітичне підґрунтя для прове-

дення експертного опитування фахівців з питань природокористування, сталого розвитку держави й суспільства, а також різних стейкхолдерів. На підставі проведеної комплексної оцінки соціальної компоненти ЕВВС в Україні здійснено експертну оцінку її стану, результати якої узагальнено в табл. 9. Дві складові отримали низькі експертні оцінки, група індикаторів динаміки доходів і витрат населення – нижчий за середній рівень. З урахуванням коефіцієнтів значимості, загальна експертна оцінка соціальної компоненти ЕВВС в довоєнний період склала 2,05 бали, що відповідає рівню, нижчому за середній (див. табл. 9).

Результати експертної оцінки зайнятості, доходів і витрат населення*

Групи індикаторів	Бальна оцінка	Рівень	Коефіцієнт значимості (К зн.)	Оцінка з урахуванням Кз
1. Динаміка зайнятості та заробітної плати в секторальному вимірі	1,69	Низький	0,35	0,59
2. Динаміка доходів та витрат населення	2,63	Нижчий за середній	0,33	0,87
3. Екологічні аспекти якості життя населення	1,84	Низький	0,32	0,59
Усього:	X	X	1,00	2,05

*Узагальнені результати експертного опитування

У повоєнний період активізується діяльність держави щодо *впровадження національної системи стійкості* та забезпечення її ефективного функціонування в умовах викликів і загроз. Оскільки впроваджувана національна система стійкості має забезпечити функціонування шести базових елементів [2], можна передбачити, що саме вони сформують основу майбутніх стратегічних пріоритетів повоєнної розбудови країни. На наш погляд, серед перелічених базових елементів найбільшу значимість має безпека та захищеність об'єктів критичної інфраструктури, яка, передбачає [2]: (1) стійке постачання продовольства, водо-, енего- й тепlopостачання; (2) стійке функціонування транспортних систем; (3) кібербезпеку; (4) захищеність оборони та правопорядку; (5) здатність системи охорони здоров'я функціонувати в умовах посиленних навантажень.

Одночасно з впровадженням національної системи стійкості в країні буде реалізовуватися політика повоєнного відновлення економіки. На думку Ю.Кіндзерського (і ми підтримуємо цю позицію), в її основу, як свідчить досвід повоєнного відновлення держав, доцільно покласти *мобілізаційну модель розвитку* з підвищенням координуючої ролі й частки держави в економічних процесах, чітким плануванням і проектуванням збалансованого соціо-еколого-економічного й просторового розвитку, а не подаль-

шої дерегуляції в умовах зруйнованих ринків [19]. При цьому важливо забезпечити *ефективне використання національних ресурсів* – природних, матеріальних, трудових, фінансових – для реалізації стратегічних пріоритетів повоєнної розбудови країни та досягнення цілей її стійкого розвитку.

Базуючись на положеннях формальних інститутів [1, 2] та дослідженнях вітчизняних учених [19], було сформовано перелік *стратегічних пріоритетів повоєнної розбудови держави* (рис. 5).

У повоєнний період державна політика у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу, головні положення якої задекларовані в Концепції №66-р [20], стане складовою як загальної, так секторальної державної політики щодо реалізації стратегічних пріоритетів розбудови економіки України (див. рис. 5). Відтак, *стратегічні пріоритети повоєнного відновлення національної економіки визначатимуть головні тенденції розвитку системи ЕВВС та її складових у повоєнний період*, можуть бути основою для формування прогнозів і можливих сценаріїв розвитку процесів екологічно відповідального виробництва й споживання в країні. Слід зазначити, що в повоєнний період сформується перехідна модель державної політики сприяння розвитку ЕВВС, яка за умови випереджального розвитку української економіки зміниться на інший тип.

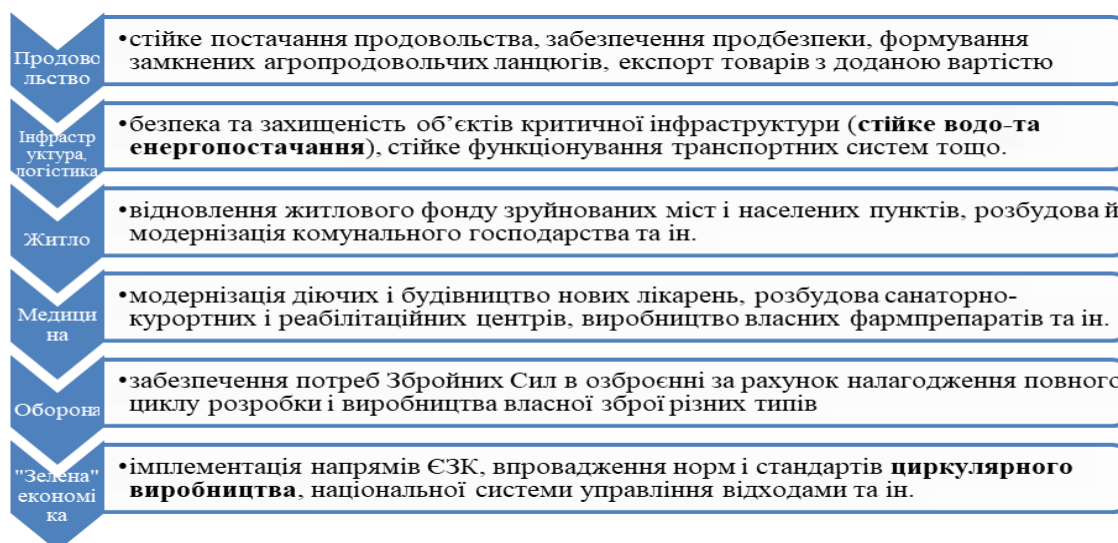

Рис. 5. Стратегічні пріоритети повоєнного відновлення економіки України*

*укладено на основі [1, 2, 19]

Базуючись на результатах проведеної комплексної оцінки соціальної компоненти ЕВВС, множині стратегічних пріоритетів повоєнного відновлення економіки (див. рис. 5), проведено *періодизацію головних тенденцій* зміни доходів, витрат та зайнятості населення, визначено очікувані (можливі) тенденції стану соціальної компоненти системи ЕВВС у повоєнний період (таблиця 10).

У воєнний період релокація та вимушена міграція населення призвели до зміни структури ринку

праці, дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили як в регіональному, так і секторальному вимірі. Посилилася тенденція скорочення кількості зайнятих і заробітної плати в більшості секторах економіки (окрім секторів ІТ і торгівлі). Станом на липень 2022 р. малий і середній бізнес скоротив 1,07 млн. працівників [15]. Слід очікувати зниження продуктивності праці в більшості секторах, а також поглиблення довоєнної тенденції зростання частки працівників на роботах зі шкідливими умовами.

Таблиця 10

Періодизація тенденцій зміни доходів, витрат та зайнятості населення*

Напрямок	Довоєнний період	Воєнний період**	Повоєнний період**
1. Динаміка зайнятості та заробітної плати	<p>1. Зменшення за 2015-2021 рр. кількості зайнятих (на 5,1 %) та середньооблікової кількості штатних працівників у секторах економіки (на 12 %).</p> <p>2. Незначні зміни секторальної структури зайнятих і штатних працівників: скорочення частки освіти та зростання частки торговельного сектору.</p> <p>3. Зростання номінальної заробітної плати штатних працівників на 20,9 %.</p> <p>4. Збільшення продуктивності праці (у порівнянних цінах 2016 р.) на 11,4 %, у т.ч. в аграрному секторі – на 6,7 %, промисловому – на 7,3 %, торгівлі – 17,1 %</p> <p>5. Зростання рівня зайнятості населення (віком 20-64 роки) з 64,4 % до 65,3 %; у сільській місцевості – зменшення. ЦСР 8 не досягнуто.</p> <p>6. Зростання за 2015-2019 рр. частки працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, до 29,6 %.</p> <p>ЦСР 8 не досягнуто.</p>	<p>1. Продовження тенденції скорочення кількості зайнятих у більшості секторах</p> <p>2. Зростання претендентів на 1 вакансію з 5 осіб в 2021 р. до 12 осіб в 2022 р.</p> <p>3. Скорочення заробітної плати (окрім секторів ІТ та торгівлі)</p> <p>4. Зниження продуктивності праці в більшості секторах</p> <p>5. Поглиблення тенденції зростання частки працівників на роботах зі шкідливими умовами праці</p>	<p>1. Призупинення тенденції скорочення кількості зайнятих у міру відновлення діяльності секторів економіки та створення нових робочих місць для відновлення країни</p> <p>2. Поновлення тенденції зростання заробітної плати і продуктивності праці в секторах, розвиток яких визнано пріоритетним для розбудови країни.</p> <p>3. Сповільнення тенденції зростання частки працівників на роботах зі шкідливими умовами праці</p>
2. Динаміка доходів і витрат населення	<p>1. Структурні зміни сукупних ресурсів домогосподарств у напрямі зростання частки грошових доходів і зменшення пільг і субсидій.</p> <p>2. Зростання за 2015-2021 рр. у структурі грошових доходів частки заробітної плати (на 10,9 %) і скорочення пенсій та соціальних допомог (на 7,1 %).</p> <p>3. Зменшення в структурі сукупних витрат домогосподарств частки витрат на продовольчі товари (до 50,1 %). ЦСР 1 не досягнуто.</p> <p>4. Незбалансованість харчування населення, споживання м'ясо-молочних і плодово-ягідної продукції нижче раціональних норм.</p> <p>ЦСР 1 не досягнуто</p>	<p>1. Структурні зміни ресурсів домогосподарств: зростання частки пільг, субсидій, вартості продукції підсобного господарства.</p> <p>2. Зростання у структурі доходів частки соц. допомоги</p> <p>3. Збільшення в структурі витрат продовольчої складової, також витрат на охорону здоров'я</p>	<p>1. Повільне зростання частки грошових доходів, збереження частки пільг і субсидій.</p> <p>2. Продовження тенденції зростання у структурі грошових доходів частки пенсій і соц. допомоги</p> <p>3. Збільшення в структурі сукупних витрат домогосподарств витрат на охорону здоров'я та продовольство</p> <p>4. Незбалансованість харчування населення</p>
3. Екологічні аспекти якості життя	<p>1. Тенденція скорочення за 2015-2020 рр. загальних і питомих обсягів викидів найбільш небезпечних забруднюючих речовин (на 8,5 % і 6,3 % відповідно).</p> <p>2. Значні обсяги викидів діоксиду сірки в країні</p> <p>3. Зменшення середньої очікуваної тривалості життя при народженні з 71,38 років в 2015 р. до 69,77 років в 2021 р.</p>	<p>1. Зростання викидів забруднюючих речовин, у т.ч. діоксиду сірки, в атмосферу внаслідок бойових дій</p> <p>2. Зменшення тривалості життя</p>	<p>1. Призупинення негативної тенденції зростання викидів забруднюючих речовин</p> <p>2. Ризики невиконання Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар</p>
Рівень ЕВВС	Нижчий за середній (2,05)	Низький (0,5-1,0)	Низький (1,1-1,7)

*Розроблено автором на підставі комплексної оцінки соціальної компоненти ЕВВС;

**Очікувані (можливі) тенденції.

Зміни структури ринку праці в воєнний період обумовили структурні зміни сукупних доходів і витрат домогосподарств (див. табл. 10). Так, у структурі сукупних ресурсів домогосподарств очікується зростання питомої ваги пільг, субсидій, а також вартості продукції підсобного господарства; у структурі грошових доходів – збільшення частки пенсій і соціальної допомоги і, відповідно, скорочення частки заробітної плати. За оцінкою експертів, частка населення з доходами, нижчими за прожитковий мінімум, який у 2022 р. для працездатних осіб становить 2481 грн., може досягти 70 % [15]. У структурі сукупних витрат домогосподарств, найімовірніше, зростуть витрати на продукти харчування та охорону здоров'я, також загостриться проблема незбалансованості харчування.

За напрямом «Екологічні аспекти якості життя» у воєнний період слід очікувати зростання викидів забруднюючих речовин, у т.ч. діоксиду сірки в атмосферу внаслідок бойових дій. За оцінкою Державної екологічної інспекції, внаслідок пожеж за період 24.02.2022 – 26.10.2022 в атмосферу потрапило понад 499 тис. т токсичних речовин, при цьому сума збитків досягла 191,43 млрд. грн. [21]. У повоєнний період очікується призупинення негативної тенденції зростання викидів забруднюючих речовин, водночас залишаються ризики невиконання України Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар.

Враховуючи значні структурні зміни на ринку праці, в період повоєнного відновлення стан соціальної компоненти ЕВВС, найімовірніше, не досягне довоєнного рівня та залишиться низьким (1,1-1,7), хоча трохи вищим величини воєнного періоду (див. табл. 10).

Висновки та перспективи подальших досліджень. В умовах воєнного та повоєнного періоду цільові орієнтири ЕВВС змінюються крізь призму завдань національної стійкості та безпеки. Досліджено взаємозв'язок між ключовими елементами систем національної безпеки та стійкості в контексті екологізації та сталого розвитку. Показано, що в повоєнний період ЕВВС може стати важливим чинником стійкого функціонування й розвитку економіки за умови впровадження адаптивних регуляторних механізмів й заходів.

У дослідженні розроблено методичні рекомендації до комплексної оцінки соціальної компоненти екологічно відповідально виробництва та споживання на засадах стійкості та сталого розвитку. Використовуючи авторські методичні рекомендації, було проведено комплексне оцінювання соціальної складової ЕВВС в Україні на макрорівні в довоєнний період, здійснено періодизацію тенденцій його розвитку.

Комплексна оцінка соціальної компоненти ЕВВС встановила низку різновекторних тенденцій. За 2015-2021 рр. кількість зайнятих в економіці України зменшилася на 5,1 %, середньооблікова кількість штатних працівників у секторах – на 12 %, при цьому відбулися незначні зміни їх секторальної структури в

напрямі скорочення частки зайнятих в сфері освіти та зростання в торгівлі. Рівень середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників зріс на 21 %. Продуктивність праці (за ВДВ у порівняльних цінах 2016 р.) збільшилася на 11,4 %, у т.ч. в аграрному секторі – на 6,7 %, промислового – на 7,3 %, торгівлі – 17,1 %. У довоєнний період рівень зайнятості населення (віком 20-64 роки) збільшився до 65,3 % в 2021 р., не досягнувши цільового показника 2025р. (68 %). За 2015-2019 рр. частка працівників, зайнятих на роботах зі шкідливими умовами праці, зросла до 29,6 %; завдання 8.5 ЦСР 8 залишається невиконаним.

У довоєнний період відбулися структурні зміни сукупних ресурсів домогосподарств у напрямі зростання частки грошових доходів і зменшення пільг і субсидій. В структурі сукупних витрат частка витрат на продовольчі товари скоротилася до 50,1 %, однак не досягла цільового показника (40 %). За 2015-2020 рр. мала місце позитивна тенденція скорочення загальних і питомих обсягів викидів найбільш небезпечних забруднюючих речовин (на 8,5 % і 6,3 % відповідно). Водночас середня очікувана тривалість життя при народженні зменшилася з 71,38 років в 2015 р. до 69,77 років в 2021 р.

За результатами комплексної оцінки експерти оцінили рівень соціальної компоненти ЕВВС як нижчий за середній. У воєнний період зміни структури ринку праці обумовили структурні зміни сукупних доходів і витрат домогосподарств. Слід очікувати також зростання викидів забруднюючих речовин, у т.ч. діоксиду сірки в атмосферу внаслідок бойових дій. У міру відновлення діяльності секторів очікуваним є призупинення тенденції скорочення кількості зайнятих, створення нових робочих місць у секторах, пріоритетних для повоєнної розбудови країни. У повоєнний період, найімовірніше, збережуться тенденції зміни доходів і витрат населення, притаманні воєнному періоду. За таких умов стан соціальної складової ЕВВС може залишитися на низькому рівні.

У дослідженні на засадах національної стійкості та сталого розвитку обґрунтовано стратегічні пріоритети повоєнного відновлення економіки, орієнтовані на забезпечення продовольчої безпеки, модернізацію інфраструктури й логістики, відновлення житлового фонду, розвиток медичної й оборонної сфер, «зеленої» економіки. Наголошено, що стратегічні пріоритети повоєнної розбудови країни визначатимуть тенденції розвитку системи ЕВВС та її складових у повоєнний період, можуть бути основою для формування прогнозів і сценаріїв її розвитку. У повоєнний період впроваджуватиметься перехідна модель державної політики сприяння розвитку ЕВВС, орієнтована на реалізацію стратегічних пріоритетів розбудови національної економіки.

Наукова новизна дослідження полягає в роботі методичного забезпечення комплексної оцінки соціальної компоненти екологічно відповідального виробництва й споживання на засадах стійкості та сталого розвитку, що базується на множині принципів оцінки, розширеній системі національних

індикаторів сталого розвитку, в яку інтегровані європейські «зелені» та авторські економіко-екологічні й соціальні індикатори, 5-етапній процедурі кількісно-якісної та експертної оцінки рівня ЕВВС, результати якої формують аналітичне підґрунтя для дослідження еволюції системи ЕВВС, прогнозування очікуваних тенденцій її розвитку в воєнний і повоєнний періоди. Прикладна значимість методичних рекомендацій виражається можливістю їх використання органами

влади різних рівнів, профільними інституціями та ін. стейкхолдерами в ході оцінки соціальної складової ЕВВС, коригування державної політики, обґрунтування напрямів, адаптивних механізмів і заходів стійкого розвитку ЕВВС в умовах повоєнного відновлення економіки. Перспективою подальших досліджень є обґрунтування змін до інституційного забезпечення ЕВВС з урахуванням пріоритетів повоєнної розбудови України.

Література

1. Стратегія воєнної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25.03.2022 р. №121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 1.11.2022)
2. Концепція забезпечення національної системи стійкості: затверджено Указом Президента України від 27.09.2021 №479/2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11>. doi: 10.1037/trm0000370 (дата звернення: 1.11.2022)
3. Колот А.М., Грішнова О.А. та ін. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія. За ред. А.М. Колода. К.: КНЕУ, 2012. 501 с.
4. Попадюк О.В. Науково-практичні засади оцінювання системи соціальної відповідальності бізнесу на підприємстві // Економічний простір. 2018. № 130. С.177-187.
5. Смачило В.В., Баляба В.О. Оцінка соціальної відповідальності будівельних підприємств // Економіка: реалії часу. 2015. №6 (22). С.162-169.
6. Стратійчук В. Особливості проведення оцінки соціальної відповідальності в стратегічному управлінні підприємством // Соціально відповідальне ведення бізнесу – складова сталого розвитку: збірник матеріалів за результатами Всеукраїнського конкурсу наукових робіт / За заг. ред. Устименко В.А. Київ: ІЕПД, 2022. С.25-36.
7. Цілі Сталого Розвитку: Україна: Національна доповідь 2017. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2017. 176 с.
8. Доповідь про зелену трансформацію в Україні на основі показників «зеленого» зростання ОЕСР. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2016. 60 с.
9. Стратегія національної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 14.09.2020 №392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 1.11.2022)
10. Статистичний щорічник України за 2020 рік. За ред. І.С.Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 455 с.
11. Соціальна та демографічна статистика. Ринок праці. Офіційний сайт Державної служби статистики України: веб-сайт. URL: <https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 1.11.2022)
12. Валовий внутрішній продукт виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності. Державна статистична служба України: веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 1.11.2022)
13. Аналітична та статистична інформація. Офіційний сайт Державної служби зайнятості: веб-сайт.. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69> (дата звернення: 1.11.2022)
14. Цілі Сталого Розвитку Україна 2021: моніторинговий звіт. К.: Державна служба статистики України, 2022. 100 с.
15. Пищуліна О., Маркевич К. Ринок праці в умовах війни: основні тенденції та напрями стабілізації: аналітична записка. К.: Центр Разумкова, 2022. 21 с. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf> (дата звернення: 1.11.2022)
16. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2021. Статистичний збірник. За ред. О. Прокопенка. К.: Державна служба статистики України, 2022. 58 с.
17. Проект плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Екологічна безпека». Національна рада з відновлення України від наслідків війни. Липень 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf> (дата звернення: 1.11.2022)
18. Довкілля України за 2020 рік: статистичний збірник. За ред. О. М. Прокопенка. Київ: Державна служба статистики України, 2021. 189 с.
19. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики // Економічний аналіз. 2022. Том 32. №2. С.101-115. URL: <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.101>. doi: 10.35774/econa2022.02.101 (дата звернення: 1.11.2022)

19. Концепція реалізації державної політики у сфері сприяння розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні на період до 2030 р. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. №66-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 1.11.2022)

20. ЕкоЗагроза: Офіційний ресурс Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://ecozagroza.gov.ua/> (дата звернення: 1.11.2022)

Стаття надійшла 7.11.2022

Стаття прийнята до друку 21.11.2022

Доступно в мережі Internet 29.12.2022

Nikishyna O.

Doctor of Economics, Senior Researcher

Head of Department of Market Mechanisms and Structures

Institute of Market and Economic & Ecological Research of National Academy of Sciences of Ukraine

Frantsuzskiy boulevard, 29, Odesa, Ukraine, 65044

E-mail: ksenkych@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7172-3551

METHODICAL RECOMMENDATIONS FOR COMPREHENSIVE EVALUATION OF SOCIAL COMPONENTS OF ECOLOGICALLY RESPONSIBLE PRODUCTION AND CONSUMPTION IN UKRAINE ON THE BASIS OF SUSTAINABILITY AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article examines the relationship between key elements of national security systems and sustainability in the context of sustainable development. It has been emphasized that in the conditions of the war and post-war period, the target orientations of ecologically responsible production and consumption change through the prism of the tasks of national sustainability and security. Methodical recommendations for a comprehensive assessment of the social component of ecologically responsible production and consumption on the basis of sustainability and sustainable development have been developed. Using the author's methodical recommendations, a comprehensive assessment of the social component of ecologically responsible production and consumption in Ukraine in the pre-war period was carried out, the periodization of its development trends was carried out.

During the evaluation, it was established that during 2015-2021, the number of people employed in the economy of Ukraine decreased by 5,1%, the average registered number of full-time employees in the sectors – by 12%. The level of the average monthly nominal salary of full-time employees increased by 21%, labor productivity – by 11,4%. In 2015-2019, the share of workers employed in jobs with harmful working conditions increased to 29,6%.

Based on the results of a comprehensive evaluation, experts assessed the level of the social component of ecologically responsible production and consumption as lower than average. During the war period, changes in the structure of the labor market led to structural changes in the aggregate incomes and expenditures of households. We should also expect an increase in emissions of pollutants, including sulfur dioxide into the atmosphere as a result of hostilities. As the sectors resume their activity, the expected suspension of the trend of reducing the number of employed people, the creation of new jobs in the sectors prioritized for the post-war development of the country is expected.

The study substantiates the strategic priorities of post-war economic recovery focused on ensuring food security, modernization of infrastructure and logistics, restoration of the housing stock, development of the medical and defense spheres, «green» economy, based on the principles of national sustainability. It has been emphasized that the strategic priorities of the country's post-war development will determine the development trends of the system of ecologically responsible production and consumption and its components in the post-war period. In the post-war period, a transitional model of state policy promoting the development of socially responsible business will be implemented, which will require institutional changes.

Key words: national security, sustainability, socially responsible business, ecologically responsible production, comprehensive evaluation, sustainable development.

References

1. *Stratehiia voiennoi bezpeky Ukrainy: zatverdzheno Ukazom Prezidenta Ukrainy vid 25.03.2022 r. №121/2021*. Retrieved November 1, 2022, from <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661>

2. *Kontsepsiia zabezpechennia natsionalnoi systemy stikosti: zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 №479/2001*. Retrieved November 1, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#n11> doi: 10.1037/trm0000370
3. Kolot, A. M., & Hrishnova, O. A. (2012). *Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku*. (A. M. Kolot, Ed.). KNEU.
4. Popadiuk, O. V. (2018). Naukovo-praktychni zasady otsiniuvannia systemy sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu na pidpriemstvi. *Ekonomichnyi prostir*, (130), 177-187.
5. Smachylo, V. V., & Baliaba, V. O. (2015). Otsinka sotsialnoi vidpovidalnosti budivelnykh pidpriemstv. *Ekonomika: realii chasu*, (6 (22)), 162-169.
6. Stratiichuk, V. (2022). Osoblyvosti provedennia otsinky sotsialnoi vidpovidalnosti v stratehichnomu upravlinni pidpriemstvom. In V. A. Ustymenko (Ed.), *Sotsialno vidpovidalne vedennia biznesu – skladova staloho rozvytku: zbirnyk materialiv za rezultaty Vseukrainskoho konkursu naukovykh robit* (pp. 25–36). Kyiv; IEPD.
7. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. (2017). (rep.). *Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina: Natsionalna dopovid 2017*.
8. Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy. (2016). (rep.). *Dopovid pro zelenu transformatsiiu v Ukraini na osnovi pokaznykiv «zelenoho» zrostantia OESR*.
9. *Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatverdzheno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14.09.2020 №392/2020*. Retrieved November 1, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
10. Verner, I. Ye. (Ed.). (2021). *Statystychni shchorichnyk Ukrainy za 2020 rik*. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
11. *Sotsialna ta demohrafichna statystyka. Rynok pratsi*. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved November 1, 2022, from <https://ukrstat.gov.ua/>
12. *Valovi vnutrishnii produkt vyrobnychym metodom ta valova dodana vartist za vydamy ekonomichnoi diialnosti*. Derzhavna statystychna sluzhba Ukrainy. Retrieved November 1, 2022, from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. *Analychna ta statystychna informatsiia*. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby zainiatosti. Retrieved November 1, 2022, from <https://www.dcz.gov.ua/analytics/69>
14. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2022). (rep.). *Tsili Staloho Rozvytku Ukraina 2021*.
15. Pyshchulina, O., & Markevych, K. (2022). *Rynok pratsi v umovakh viiny: osnovni tendentsii ta napriamy stabilizatsii: analychna zapyska*. Tsentrazumkova. Retrieved November 1, 2022, from <https://razumkov.org.ua/images/2022/07/18/2022-ANALIT-ZAPIS-PISHULINA-2.pdf>
16. Prokopenko, O. (Ed.). (2022). *Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naseleнням Ukrainy 2021. Statystychni zbirnyk*. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
17. Natsionalna rada z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv viiny. (2022). *Proekt planu vidnovlennia Ukrainy. Materialy robochoi hrupy «Ekolohichna bezpeka*. Retrieved November 1, 2022, from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/environmental-safety-assembly.pdf>
18. Prokopenko, O. (Ed.). (2021). *Dovkillia Ukrainy za 2020 rik: statystychni zbirnyk*. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy.
19. Kindzerskyi, Yu. (2022). Povoienne vidnovlennia promyslovosti Ukrainy: vyklyky ta osoblyvosti polityky. *Ekonomichnyi analiz*, 32(2), 101-115. Retrieved November 1, 2022, from <https://doi.org/10.35774/econa2022.02.101> doi: 10.35774/econa2022.02.101
20. *Kontsepsiia realizatsii derzhavnoi polityky u sferi spriannia rozvytku sotsialno vidpovidalnoho biznesu v Ukraini na period do 2030 r. Skhvaleno rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 24.01.2020 r. №66-r*. Retrieved November 1, 2022, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/66-2020-%D1%80#Text>
21. EkoZahroza: Ofitsiyni resurs Ministerstva zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Retrieved November 1, 2022, from <https://ecozagroza.gov.ua/>

Received 7 November 2022

Approved 21 November 2022

Available in Internet 29.12.2022

Цитування згідно ДСТУ 8302:2015

Нікішина О.В. Методичні рекомендації до комплексної оцінки соціальної компоненти екологічно відповідального виробництва та споживання в Україні на засадах стійкості та сталого розвитку // Економіка харчової промисловості. 2022. Т. 14, вип. 4. С.43-59. doi: 10.15673/fe.v14i4.2428

Cite as APA style citation

Nikishyna, O. (2022). Methodical recommendations for comprehensive evaluation of social components of ecologically responsible production and consumption in Ukraine on the basis of sustainability and sustainable development. *Food Industry Economics*, 14(4), 43-59. doi: 10.15673/fe.v14i4.2428